

PEDAGOGIK MAHORAT

3
2021

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

3-son (2021-yil, iyun)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2021

Xulosa o‘rinda aytish mumkinki, o‘z kelajagini o‘ylagan har bir davlat jamiyat hayotidagi shaxsga taalluqli barcha ijtimoiy ta’sirlarni insonning rivojlanishi uchun, uning o‘zligini anglashi va namoyon qila olishi uchun maqsadli ravishda yo‘naltira olgan bo‘lishi kerak. Navoiy asarlarida yuksak badiyat bilan kuylangan umuminsoniy fazilatlar bugungi kunda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ulug‘ mutafakkir asarlari nafaqat zamondoshlarimizga, balki bizdan keyin keladigan avlodlarimizga ham hayotdan, yashash ilmidan, umuminsoniy qadriyatlardan saboq beradi. Navoiy asarlari bugungi kunda yoshlarni milliy istiqlol g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashga, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, xalqparvarlik, burchga sadoqat, mehr-muhabbat tuyg‘ularini kamol toptirishga, yosh avlod qalbida Vatanga bo‘lgan muhabbat hissini oshirishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda “Tilga e’tibor - ma’naviyatga e’tibor” ustuvor yo‘nalishlaridan biri darajasiga ko‘tarildi. Shu boisdan ona tilimizni asrab-avaylash, boyitish, undan amaliy foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga, o‘zbek tilining zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimida keng qo‘llanishiga erishish kechiktirib bo‘lmaydigan, dolzarb vazifaga aylandi. Korpus lingvistikasi istiqbolli ilmiy yo‘nalishi sifatida o‘zbek tili milliy korpusini yaratish, mualliflik korpusi tuzishning lingvistik asoslarini ishlab chiqish, lingvistik modellarni tuzish singari masalalarni zamonaviy ilmiy tamoyillar asosida tadqiq etish fanimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Muhokamatu-l-lug‘atayn. -T.: “Akademnashr”, 2017. -128 b.
2. Alisher Navoiy. Badoe’ ul-vasat. O‘n besh tomlik. 3-tom. -T.: “O‘zbekiston badiiy adabiyoti nashriyoti”, 1968-yil. - 411 b.
3. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4 tomlik. -T.: “Fan” nashriyoti, 1983-yil.
4. Madayev O. Navoiy suhbatlari. -T.: “O‘qituvchi”, 2018. - 248 b.
5. Xamroyeva Sh.M. O‘zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari monografiyasi. – Toshkent, 2020. – 260 b.
6. Mallayev N. Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti. -T.: “Toshkent”, 2015. - 432 b.
7. Xoksor. M. R. Alisher Navoiy asarlari lug‘ati. -T.: “Akademnashr”, 2017.- 416 b.
8. Alisher Navoiy. Hikmatlar. -T.: “O‘zbekiston”, 2011. - 408 b.
9. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy: to‘la asarlar to‘plami: 10 jildlik. -T.: “G‘afur G‘ulom”, 2013. - 764 b.
10. Hayitmetov A. Alisher Navoiy ijodini o‘rganishning metodologik asoslari haqida // O‘zbek tili va adabiyoti. -Toshekn, 2001. 2-son.

Bahodir QO'CHQOROV

Namangan davlat universiteti

boshlang'ich ta'limda ijtimoiy fanlarni

o'qitish metodikasi kafedrasi katta o'qituvchisi

“DEVONU LUG'OTIT TURK” ASARIDA BOLALAR O'YINLARI

Bolalar o'yinlarining jismoniy jihatdan bergan ozuqasidan tashqari uning ma'naviy ozuqaliligi ham mavjud bo'lib, bular bolalarning eng yosh paytlaridan e'tiboran bolalarda mustaqillik, o'ziga bo'lgan ishonchni, mustaqil fikrlashni va o'z kuchiga, o'ziga ishonchning ortib borishiga ko'maklashgan. Ana shular ichida, ta'sirida o'sgan bolalarda kuch-quvvat, bardamlik, salomatlik ancha yuqori bo'lganligi barchaga ayon. Mahmud Qoshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asarida ana shu bolalar o'yinlari xususida gap boradi.

Kalit so'zlar: bolalar o'yinlari, ma'naviy ozuqa, jismoniy ozuqa, mustaqillik, ishonch, mustaqil fikrlash, birdamlik, salomatlik, uslub, ashyolar.

Помимо материальной пищи для детских игр, существует также его духовное питание, которое с раннего возраста помогает детям развивать независимость, уверенность в себе, независимое мышление и самоэффективность. Помогает повысить уверенность в себе. Как известно, дети, вырастающие под его влиянием, обладают высокой силой, выносливостью и здоровьем. Об этих детских играх рассказывает “Девону луготит турк” Махмуда Кашгари.

Ключевые слова: детские игры, духовное питание, физическое питание, самостоятельность, уверенность, самостоятельное мышление, солидарность, здоровье, стиль, предметы.

In addition to the physical nourishment of children's games, there is also its spiritual nourishment, which from an early age helps children to develop independence, self-confidence, independent thinking and self-efficacy. helped to increase self-confidence. It is well-known that children who grow up under the influence of it have a high level of strength, endurance and health. Mahmud Kashgari's Devonu lug'otit turk talks about these children's games.

Key words: children's games, spiritual nourishment, physical nourishment, independence, confidence, independent thinking, solidarity, health, style, objects.

Kirish. Har bir inson umri o'tib borgan sari bolaligini qumsar ekan, ko'z oldiga bolalik davrida mashhur bo'lgan o'yinlarni keltiradi. “Bo'ladigan bola boshidan ma'lum” deganlaridek, kelgusida ulug'lik darajasiga erishgan buyuk zotlarning aksariyati bolalik davridagi o'yinlardayoq o'zining iste'dodi va o'ziga xosligi bilan ajralib turgan. Ko'p hollarda ular tengdoshlari orasida barcha o'yinlarga bosh-qosh bo'lganlar. Bunday paytlarda o'yinlar ularni aqliy va jismoniy jihatdan yetuk bo'lib ulg'ayishlarida muhim ahamiyat kasb etgan. Bu haqda Mahmud Sattor shunday yozadi : “O'zingizga ma'lumki, bolalarni kattalar, yerga ursa ko'kka sapchiydigan koptokka o'xshatishadi. Chunki siz biror daqiqa ham harakatsiz, jim o'tirolmaysiz. O'yin ishqibozi, o'yinqaroqsizlar. Hayotingizni ko'chasiz, o'yinlarsiz tasavvur qilolmaysiz. Aslida bolalikning eng aziz, o'ziga xos tomonlari ham shunda-da!

Asosiy qism. Jamiyatga, odamlarga foydasi tegadigan, dunyoga mashhur olim-u yozuvchilarning, shoirlarning bolalikda yerga ursa ko'kka sapchiydigan o'yinqaroq bo'lganliklari bejiz emas. Bu hol ularda ijodiy tafakkurning o'sishi uchun benihoya katta ahamiyatga ega” [9, 23-24].

Darhaqiqat, bolalar o'yinlarining jismoniy jihatdan bergan ozuqasidan tashqari uning ma'naviy ozuqligi ham mavjud bo'lib, bular o'zbek bolalarining eng yosh paytlaridan e'tiboran bolalarda mustaqillik, o'ziga bo'lgan ishonchni, mustaqil fikrlashni va o'z kuchiga, uquviga ishonchning ortib borishiga ko'maklashgan. Ana shular ichida, ta'sirida o'sgan bolalarda kuch-quvvat, bardamlik, salomatlik ancha yuqori bo'lganligi barchaga ayon [5, 66].

Bolalar o'yinlari qaysi shakl, mavzu, yo'nalishga ega bo'lmasin, loy-tuproq bilanmi, yog'och-u kaltakmi, ip-u arqon bilanmi, qaysisini bo'lsa ham bolani turmush ikir-chikirlari, umuman, katta hayotga tayyorlashda o'ziga xos hunar maktabi rolini o'ynagan [6, 249]. Chunki, bolalar ham o'z ota-onalari qatorida turib, ijtimoiy-mayishiy hayotda, xususan, ishlab chiqarishning talay jabhalarida o'z imkoniyatlari va iqtidorlari doirasida qadim zamonlardan beri qatnashib keladilar. Kattalar imorat qursa, ular g'isht, loy yetkazib turganlar, kattalar xirmon yanchsa, ular ho'p haydaganlar. Xullas, kattalar uyushtirgan turli-tuman marosimda qatnashganlar, ular qo'shiq kuylasa, jo'r bo'lganlar, birgalikda raqs tushganlar. Bunday aralashuv bolalarning hayot voqealariga o'z munosabatlarini ifodalash yo'sinini ham ola boshlagan. Bu jarayon bolalar uchun goh o'yin tarzida ketsa, goh majburiy mehnat shaklida kechgan: o'yin tarzida kechganida bolalar ehtiroslarga to'lib-toshib, o'z zavqlarini jo'shqin va samimiy ohanglarda kuylaganlar, majburiy mehnat

tarzida kechganda esa, og'ir mehnat tufayli horg'in va alamli tuyg'ularini g'amgin shaklida ifoda etganlar [7, 273].

Abu Nasr Farobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Bobur, Zayniddin Vasofiy, Kaykovus singari ulug' allomalar asarlarida ham bolalar hamda folklor o'yinlarga doir juda ko'p ma'lumotlar uchraydi [5, 249].

X-XII asrlarga taalluqli bolalar o'yinlari qanday bo'lganligini bilish uchun biz shu davrga yaqin zamonda yashab o'tgan Mahmud Qoshg'ariy asarida keltirilgan ma'lumotlardan foydalanishni lozim ko'rdik. Zero, ular yashagan davrlari borsa bir asrgina farq qilgan holda bolalar o'yinlari ham bir-biridan deyarli farq qilmagan bo'lsa kerak. Chunonchi, turkiy xalqlardagi bolalar o'yinlariga doir tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, asrlar o'tsa-da, o'yinlarning ayrimlari deyarli o'zgarishga uchramay saqlanib qolgan [5, 106].

Folklorshunos olim G'.Jahongirov ta'kidlashicha, "Devonu lug'otit turk" asarida 150 ga yaqin milliy o'yinlar haqida ma'lumot keltirilgan bo'lib 20 dan ortiq bolalar o'yini tavsif qilingan [8].

Muhokamalar va natijalar. Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan bolalar o'yinini ijro uslubi, vaqti undagi o'yin ashyolarining turiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin.

1. Yog'och bilan bog'liq o'yinlar. *Bandal* - bosh qismi cho'moqdan yog'och. Uning uchini yondirib, kechasi bolalar bir-birlariga o'q'talib o'ynaydilar. Buni "ot bandal" deyidilar. Cholg'an o'yinida o'ynaladi.

2. Koptok bilan bog'liq o'yinlar. Maxmud Qoshg'ariyga ko'ra, pishitilgan ip koptogi arg'uchada tushrum deb atalgan [1, 447]. Koptok bilan bog'liq o'yin to'risida u shunday yozadi: "*Tuldi-urdi*, o'ynadi. *Er tobiqni azri bilan tuldi* - Er koptokni ayri bilan urdi. Bu turklarga xos o'yinning bir turi bo'lib, o'yinchilar oldin o'zdan boshlashini istasa, u koptokni shunday ayri bilan uradi. Koptokni kim qattiq ursa, o'yin o'sha kishidan boshlanadi.

3. Yong'oq va tosh bilan bog'liq o'yinlar. Maxmud Qoshg'ariyga ko'ra, turkiy xalqlarda yong'oq va tosh bilan bog'liq bolalar o'yini keng tarqalgan bo'lib, u bu haqida shunday yozadi: "*Kochurma oiun*" - o'n to'r degan o'yindir". Yerga qo'rg'onga o'xshatib to'rt chiziq chizib, unga o'nta eshik qilinadi-da, yumaloq tosh, yong'oq tashlab o'ynaladi". Unga ko'ra, bolalar yong'oq o'ynaydigan chuqur joy - atich deb atalgan [2, 31].

4. Kech tushganda o'ynaladigan o'yin. Bolalar o'yinlari orasida kunduzgidan tashqari kechasi o'ynaladigan o'yinlar ham bo'lganligini Mahmud Qoshg'ariy quyidagicha izohlaydi: "*Qaranguni* - bolalarnig kechasi o'ynaydigan bir xil o'yinning nomi" [1, 452].

5. Suyak bilan bog'liq o'yinlar. Mahmud Qoshg'ariyga ko'ra, bolalar o'yinlari orasida suyak bilan bog'liq o'yinlar keng tarqalgan. Bu o'rinda to'piq o'yini haqida yozar ekan: "U men bilan otishda bahslashdi", degan misolni keltiradi. Bunday to'piq o'yini keyingi davrlarda ham bo'lgan. Ma'lumotlarga ko'ra, to'piq o'ynalganda suyak berkituvchi kishi to'piqni hamma vaqt yonida olib yurishi shart bo'lib, bir necha oydan keyin bo'lsa ham, hammomga o'xshash nozik joyda bo'lsa ham so'ralgan hamon mana deb ko'rsatib berishi lozim bo'lgan. Shuning uchun to'pq osib yurish odat bo'lgan bo'lishi mumkin [3, 261]. To'piq o'yini xususida o'zbek tilining izohli lug'atida - so'ralganda, darhol ko'rsatish sharti bilan, berib o'ynaladigan pisandali o'yin. To'piq o'ynab bitta o'tirishga tushdim" [1, 198].

Shuningdek Mahmud Qoshg'ariy odatda qo'y oshig'i vositasida o'ynaladigan oshiq otish o'yini haqida ham ma'lumot keltiradi: "Po'k - o'yinda oshiqning orqasi bilan tutishi. Buni chik-po'k deyiladi" [10, 251]. Qizig'i shundaki, Mahmud Qoshg'ariy davridagi mazkur so'z ham va oshiq otish ham o'zgarishga uchramagan. O'zbek tilining izohli lug'atida bu haqida quyidagicha izoh berilgan: "Chikka - oshiqning ichi chuqur tomoni sirtiga qaragan vaziyati; pukkaning aksi. Oshiq dumalaydi pukkami, chikka. S. Akbariy" [3, 144].

Umumiy olganda, Markaziy Osiyo xalqlarida qadimdan oshiq bilan bog'liq o'yinlar keng tarqalganligi ilmiy adabiyotlarda ham ko'p bor ta'kidlab o'tilgan [11].

Farg'ona vodiysining qadimgi poytaxt shaharlaridan biri bo'lgan Qubo (Quva) shahristonida 1996-2008-yillarda olib borilgan arxeologik qazishmalar chog'ida IX-XII asrga mansub madaniy qatlamlarda turli xil sopol buyumlar bilan bir qatorda qo'y suyaklaridan o'ynash uchun ishlangan oshiqlar ham ko'p topilgan edi. Albatta, bunday topilmalar sopollardek tarixiy ahamiyatga ega bo'lmasada, biroq elshunoslik nuqtayi nazaridan qaraydigan bo'lsak, o'sha davrlarda bolalar o'yinlari orasida oshiq bilan bog'liq o'yinlarni keng tarqalganligini ko'rsatadi.

7. Suv bilan bog'liq o'yinlar. "*Monuz- monuz*" - "Mo'nguz-mo'nguz" deyilgan bolalar o'yini. Bu o'yin quyidagicha: bolalar tiz cho'kib, dengiz labida (suv bo'yida) o'tiradilar. Sonlari orasiga ho'l qum solib to'ldiradilar. So'ng qo'llari bilan qumni uradilar. Ulardan biri (onaboshisi): "*Monuz- monuz*", deydi. Qolganlari "*Na monuz?*" (Nimaning mo'nguzi (shoxi)?), deb so'raydilar. U birin- ketin shoxli hayvonlarni sanab ketadi. Uning ketidan ular ham takrorlaydilar. So'ng onaboshi shu nomlar orasiga tuyay, eshak kabi

shoxi yo'q ismini aytib chalg'itadi. Bolalardan birontasi uning ketidan shoxsiz hayvon nomini aytib yuborsa, u suvga itarib yuboriladi [12]. Mahmud Qoshg'ariya ko'ra, suv bilan bog'liq "Mo'nguz-mo'nguz" o'yinidan tashqari suvga sho'ng'ishda bahslashish ham bo'lgan [3, 375].

Folklorshunos G.Jahongirov "Mo'nguz-mo'nguz" o'yini shu kunlarga qadar saqlanib qolgan "Qushim boshi" o'yiniga qiyoslanadi [2, 241]. Shuningdek, u Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida tilga olingan "O'tush-o'tush" o'yinini hozirgi "Musht keti" o'yiniga o'xshash ekanligini ta'kidlaydi [8].

8. G'ildirak bilan bog'liq o'yinlar. Mahmud Qoshg'ariy bu o'yinni quyidagicha izohlaydi: "Tebuk-qo'rg'oshin eritilib g'ildirak, g'altak shakliga keltiriladi, so'ng unga bolalar ip shaklidagi echki yungini aylantirib bog'lab tepib o'ynaydi".

9. Qiz bolalar o'yinlari. Mahmud Qoshg'ariya ko'ra o'yinlari orasida qizlarga xos o'yinlar ham bo'lgan. Shu o'rinda u qiz bolalarning sevimli qo'g'irchoq o'yinlari haqida quyidagilarni keltiradi: "Quzurchuq- qo'g'irchoq. Qiz bolalarning odamga o'xshatib yasatib o'ynaydigan o'yinchoqlari" [13].

Mahmud Qoshg'ariy qiz bolalar o'yinlari xususida ma'lumot berar ekan, hozircha dunyo xalqlarida keng tarqalgan arg'imchoq o'yini haqida to'xtalib o'tadi: "Jalnu- joriyalar o'ynaydigan bir xil o'yin nomi. Shundayki, arqonning ikki uchi bir daraxtga yoki ustunga bog'lanadi, so'ng ularning biri arqonning o'rtasiga o'ltiradi oyoqlarini sakratib, ba'zan yuqori, ba'zan quyi tushib uchadi (arg'imchoq)" [1, 367].

Mahmud Qoshg'ariy qizlar bilan bog'liq o'yinlar haqida ma'lumot keltirar ekan, turkiy xalqlar orasida qizlarning har sohada yigitlardan qolishmas ekanligini ta'kidlab o'tadi. Chunonchi bu haqida quyidagi misollarni keltiradi:

"Qiz bilan o'ynashma, chunki ular kuchli va seni yengadi, yosh qisir biyalar bilan poyga qilishma, u ayg'irdan kuchlidir, u ham sening ustingdan g'alaba qiladi. Bu maqol Xoqoniya qizlaridan biri Sulton Ma'sudning nikoh kechasi o'z erini oyog'i bilan chalib yiqitganidan keyin xoqoniylarda yuzaga kelgandir" [3, 390].

U men bilan marvarid tizishda va she'r tuzishda bahslashdi.

Qizlar ud sozini chalishda bir-biri bilan bahslashdi.

Ular ikkovi sut sog'ishda bahslashdi [1, 439].

E'tibor bergan bo'lsangiz bundan ming yil muqaddam qizlar tarbiyasida ular o'rtasidagi she'r tuzish, ud cholish bo'yicha bahsli bellashuvlar alohida o'rin tutgan. Ular bunday bahslar orqali o'z iste'dodlarini namoyon etishga qodir bo'lganlar. Qoraxoniylar davridagi o'yinlar bolalarni jismoniy va aqliy kuchini hamda uning tafakkurini takomillashtirib, irodasini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etgan ko'rinadi.

Xulosa. Biz X-XII asrlardagi Movorounnahrda mavjud bolalar o'yinlari xususida bejiz so'z ochmadik. Chunki o'quvchilarimizni Qoraxoniylar davri madaniyati va tarixi bilan yaqindan tanishtirishda, o'quvchilarning tafakkurini boyitishda ushbu ma'lumotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, M.Mahmudov ta'kidlaganidek: "Bolalarimiz - go'zal ertamizdir. Ertaga ular bizning o'rnimizni egallaydilar. Bolalarimiz qadimgi tarix, qadim madaniyatga ega bo'lgan xalqimizning munosib avlodlari bo'lib yetishishlari kerak. Zero, millat shunchaki soniga qarab emas, yetuk farzandlarining ko'pligiga qadrlanadi. O'z millatini, o'z yurtini sevgan har bir o'g'il-qiz bu yo'lda butun kuch-g'ayrati bilan kurashmog'i zarur. Millat qancha ma'naviy boy bo'lsa, u shuncha ulug' qudratli bo'ladi" [2, 256].

Adabiyotlar

1. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk I tom.
2. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk II tom.
3. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk III tom.
4. Isxoqov. B.B. Bolalar o'yinlarining etnografik xususiyatlari.
5. Ismoilov H. O'zbek to'ylari. -T.: "O'zbekiston". 1992.
6. Isxoqov. B.B. Bolalar o'yinlarining etnografik xususiyatlari// O'zbekiston etnologiyasining dolzarb muammolari. -Toshkent: "Namangan", 2007.
7. Safarov O, Jahongirov G'. Bolalar folklori // O'zbek folklorlari ocherklari. -T.: "Fan", 1988.
8. Джахангиров Г. Узбекский детский фольклор. -С 393.
9. Mahmud Sattor. O'zbek udumlari. -T.: "Fan". 1993. 23-24-b.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. II tom. M. "Rus tili nashriyoti", 1981. -251 b.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. I tom. M. "Rus tili nashriyoti", 1981. - 361 b.
12. Шаниязов.К.Ш. Узбеки-карлуки. Историо этнографической очерк. -Т., 1964.
13. Jahingirov G'. O'zbek bolalar folklori. -T.: "O'qituvchi", 1978.